

Bir bayanın dışarıda hangi kıyafeti giymesi daha uygundur? İnsan nereden geliyor: maymundan mı, yoksa Tanrı'dan mı? Aids'in sebebi nedir: HIV virüsü mü, yoksa yoksulluk mu? İdam cezasına ne yapılmalıdır: uygulamaya devam mı edilmeli, yoksa yasaklanmalı mı? Hangi ekonomik sistem daha faydalıdır: sosyalizm mi, yoksa liberalizm mi? Bu sorular ister ahlaki, ister dinî, ister biyolojik, isterse de siyasi veya iktisadi olarak değerlendirilsin, toplumsal tartışmalarımızı doğrudan ilgilendiren sorulardır. Ve tüm cevap denemeleri iki temel perspektif arasında salınır: dogmatizm ve rölativizm.

Dogmatizm bir tek cevap kabul eder; kendi cevabını. Diğer tüm seçenekleri ise vahşi, cehalet ürünü ve/veya tutarsız oldukları gerekçesi ile reddeder. Bu münasebetle farklı şekillere girer; kâh universalist olur, kâh ideolojik (sosyalist, liberal, cumhuriyetçi). Fakat öne sürdüğü sebepler ne olursa olsun, onları kabul edilebilecek yegâne seçenek olarak görür ve onları başkalarının kararlarına müdâhil olmak için yeterli sebep kabul eder. Bu başkaları ister birey olsun, ister toplum, ister devlet, isterse de tüm insanlık.

Bu bakışın diğer tarafında ise rölativizm yer alır. Rölativizm birden fazla cevap ile tatmin

bulur. En radikal anlamıyla, her şeyin "birbirine eşit" olduğunu savunur ve başkalarının kararlarını, prensiplerini veya değerlerini kimsenin sorgulamaya hakkı olmadığını iddia eder. Bu sebeple, her tartışmayı nafile bulur ya da en azından faydasının sınırlı olduğunu düşünür, zira kendisi, tarafların asli pozisyonu ne olursa olsun, onu muhafaza etmelerine müsaade eder. Peki bu durumda, yani görüşlerin çoğunluğunu azaltma imkânımız yoksa müşterek bir projeyi ve gelişmeyi nasıl gerçekleştirebiliriz?

İşte bu bağlamda rölativizm daha zengin imkânlar sunar. Bunların en eskisi sofist Abdera'lı Protagoras'ın (M.Ö. 490-420) görüşüdür. Sofist filozof şöyle der: "İnsan her şeyin ölçüsüdür; var olan şeylerin var olduklarının, var olmayan şeylerin var olmadıklarının ölçüsü." O, tarihte ilk kez eşyaların anlamlarını dış bir kaynaktan (doğa veya tanrılardan) aldığını değil de, insanlara göre, ona uygun olarak kazandığını savunur. Mesela bana göre şu anda üzerine yazı yazdığım kâğıt beyazdır, bu onun özünde -nesnel veya doğal olarak- öyle olduğundan değil, benim üzerimde öyle bir etki bıraktığından ve benim onu öyle algıladığımdandır. Ama bu kâğıt bir başkasına gri veya sarı görünebilir. Duyu nesnelere için geçerli olan bu durum, maddi olmayan durumlar için de geçerlidir. Eğer yaşadığım toplumda katiller uzun bir hapis cezasına çarptırılıyorsa, bu, toplumun böyle bir kararı uygun gördüğü içindir, hâlbuki farklı toplumlar katillerin daha kısa hapis yatmasından yana olabilirler ya da tam aksine hemen idam edilmelerini isteyebilirler. Bunun kararı, yani hukuk, geçmiş bir anlaşmadan/mutabakattan bakışa bir şeyden doğmuş değildir. Bu anlaşma/mutabakat belirli bir zamanda ve mekânda, yine belirli bir süre için onu korumak isteyen tarafların isteklerine bağlıdır. Ama bir gün, bir milletvekili katillerin hapiste yatmamalarının daha iyi olduğunu düşünürse ya da hapis cezasının çok kısa bir süre olması gerektiğini düşünürse ve meslektaşlarını önerdiği kararnameyi gözden geçirmeleri için ikna ederse, o zaman anlaşmanın/mutabakatın değeri değişir ve onunla birlikte toplumu yöneten doğruluk kavramını da değişmiş olur.

Her iki misalde de görüldüğü gibi, asıl ölçü insandır; şahıs ya da toplum olarak eşyaya değer biçebilecek tek referans odur. Bu sebeple, Protagoras'ın duruşu tam anlamıyla rölativizmdir, çünkü o farklı görüşlere açıktır. Bununla birlikte her ölçüyü kendi içinde eşit kabul etmediği için, Protagoras için her şey eşit derecede geçerli değildir. Siz elbette bu sayfanın gri veya sarı olduğunu iddia edebilirsiniz, fakat insanların çoğu bunun beyaz olduğu hususunda hemfikir ise (bu, karın rengini hatırlattığı için olabilir), sizin de bu sayfanın beyaz olduğunu kabul etmeniz menfaatinize olur. Zira bu sizi komşularınızla gereksiz tartışmalara girmekten korur, aynı zamanda size onların dünya görüşüne ve diğer tecrübelerine (karın renginin de bu kâğıdın rengi gibi olduğu için kar da gridir demek büyük rahatsızlık verebilir) daha uygun/uyumlu bir görüş sağlar. Adalet kavramı için de bu durum geçerlidir: toplumumuz katilleri hapsetmenin adil olmadığını düşünebilir. Ve bunu yaparak başka hiçbir hata ortaya koymasa da, hayal edilmesi çok kolay zorluklarla karşılaşacaktır.

Peki, bir kararı diğerinden farklı (ve daha değerli) kılan unsur nedir? Onun değeri faydasından, kullanışlılığından ve herkesi ortak bir fikir etrafında toplayabilmesinden oluşur. Bir karar ne denli büyük faydaya yol açarsa o denli iyidir. Sizin için bu sayfanın beyaz olduğunu kabul etmek, sizin ve komşularınızın diğer duyu algıları ile uzlaştığı için daha uygundur. Bir toplum için bir katilin cezalandırması, toplumu o katilin yapabileceği diğer cinayetlerden korur ve aynı zamanda toplumun bireylerinin kendi elleriyle adaleti sağlama arzularını engellemiş olur. Fakat eğer gelecekte dünya sıcaklığının artması karları siler süpürürse veya kar kristallerinin özünü (ve rengini) değiştirirse, ya da psikologlar her türlü cinayet isteğini yok eden bir tedavi bulurlarsa ve sonuç olarak hapse gerek kalmaz ise, o zaman başka bir karar belki daha iyi olabilir ve o kararı kabul etmek gerekir. O hâlde bilge kişinin ya da uzmanın rolü, ister doktor olsun, ister bilimci, isterse de siyasetçi ya da çiftçi, hastaları iyileştirerek, kavramları değiştirerek, bir topluluğu ikna ederek ya da bitki yetiştirerek daha yararlı olan en iyi kararları kabul ettirmektir. Bu durum, alınan kararların, bu kararları verenlere bağlı olduğu gerçeğini değiştirmez, yani bu karar sadece onlar için ve belirli bir süre geçerlidir. Her ne kadar insan her şeyin ölçüsü ise de, tüm ölçüler aynı derecede geçerli değildir.

Protagoras'ın başını çektiği insanı (insanın yerini/değerini) yükseltme fikri nereden gelmektedir? Onun bu davranışını anlamak ve bizim asrımıza aktarılabilir olup olmadığını inceleyebilmek için, kendi bağlamına yerleştirmek gerekir. Her şeyden önce Protagoras demokrasinin ve katılımcı olduğunu söyleyebileceğimiz rejimlerin ortaya çıktığı bir dönemde yaşamıştır: her hür insanın kamusal bir işlevi yerine getirebildiği bir çeşit siyasi hayat içinde. Burada vatandaşlar sadece oy vermek için çağırılmamaktadır, vatandaşların meclisin karşısında konuşma yapma imkânları da vardır. Bir vatandaşın görevi sadece bir temsilci seçip onun nasıl yönettiğini izlemekle bitmez. Atina'ya mahsus bir demokratik özellik olan kura çekme süreci o vatandaşa bir gün daha yüksek bir yürütme garantisi de verir (yargıçlık): Aynı zamanda vatandaş mahkemede yer almaya davet edilir ve ondan 499 yurttaşı ile birlikte hâkim rolünü doldurması da beklenilir. Vatandaş olarak, insana kendini ifade etme kapasitesi verilir ve o, fikrini kamunun her alanında geçerli kılabilir.

Kültürel anlamda da Protagoras'ın dünyası insanın etrafında döner. Bu sebeptir ki, Protagoras ağırlık ve ölçü sisteminin yasal modellerini (etalon) tanımaz, tam tersine o insanın ayağı ya da parmağı gibi uzunluk birimlerini baz alır: doğrudan insana ilişkin olan ve onu nesnelere bir büyüklük addedebilmek için referans kılan kavramlara. Nesnelere boyutlarının onlara metrenin türevleri ile atfettiğimiz objektif, soğuk ve tarafsız değerleri yoktur, aksine bu boyutlar/ölçüler sadece insan ile ilişki içerisinde var olurlar. Bilim de bu yaklaşımdan nasibini alır: o dönemde Hipokrat tarafından tesis edilen tıp (M.Ö. 460-370) deneye dayalı bir tıptır ve deneme yanılma yöntemi ile ilerler. Sadece hasta kendi acısını bildiği için ve ilacın etkisini yine sadece hastanın kendisi hissedebildiği için, ve doktor ilacın kullanım şeklini hastasına göre ayarlayabildiği için, doktor ve hasta birbirlerine ölçü olurlar.

Bazıları bugün itibariyle artık o devirde yaşamıyoruz diyerek itiraz edebilir. Ne de olsa bilim gündelik hayatımızı düzenleyen objektif açıklamalar getirmiştir. Bir saniye, bir sezyum atomunun 9 192 631 770 salınım yapabilmesi için gereken zaman dilimidir artık. Bir metre, ışığın 1/299 792 458 saniyede kat ettiği mesafedir. Daha tartışmasız, nispeten bağımsız bir cevap nasıl edinebiliriz ki? Peki, tıp hakkında ne söylenebilir! Kimya ve biyolojinin ilerlemesi tüm insanlık için faydalı tedaviler geliştirilmesine sebep olmamış mıdır? Aynı şekilde fizik, Newton'un anlatamadığı fenomenleri açıklayabilen yeni teoriler geliştirmiştir (kuantum mekaniği ve görelilik kuralı gibi). Peki ama bu tür gelişmeler bizleri insanın her şeyin ölçüsü olduğu fikrinden uzaklaştırır mı?

Mesafe ölçülerine gelince, fizik onları önce yasal ölçü ve ağırlıklara geçerek (metre 1889'da Uluslararası ağırlık ve mesafe ofisi tarafından belirlenmiştir) nesnelleştirmiş, sonra da tamamen fizik bilimine bağlı açıklamalar vermiştir. Ne var ki insan artık ölçünün merkezinde olmasa da, hedeflenen değerleri, kullanılan değişkenleri ve denklemleri yine insanın kendisi belirlemektedir. Işık hızının kendine özgü bir büyüklüğü vardır, fakat onun rakamsal mesafesi 299 792 458 metreye ulaşıyorsa, bu insanın onu ölçebilen birimlere böyle bir değer addettiği içindir. Ayrıca, bir asırlık (1889-1983) ittifaktan sonra, neden fizik değişkenlerden yola çıkıp etalon metreden belirlenmiş metreye geçmiştir? Daha etkili bir fayda sağlaması için: bir etalon'un aksine değişken zamanla ve kullanım ile yıpranmaz. Ayrıca, kullanımı daha kolaydır çünkü rakamsal bir değeri çarpmak fizikî bir büyüklüğü tekrar aktarmaktan daha pratiktir. Bununla birlikte metre yine de aynı kalmıştır.

İnsanlar arasında fark gözetmeden tedavi etme kapasitesine gelince, modern tıbbın istatistikler üzerine kurulu olduğunu hatırlayabiliriz. Doktor ve filozof G. Canguilhem'in (1904-1995) Le Normal et le Pathologique (Normal ve Sanırsal) adlı kitabında belirttiği gibi, hastalık ve sağlık tanımlarının apriori olmadığını, zamanla değiştiğini, ortalamalardan çıkarıldığını ve çok sayıda hastanın müşahadesini içerdiğini de görüyoruz. Tıp, insanın sabit tanımları üzerine kurulu, tamamen objektif bir bilim değildir. Ölçü insandır, çünkü tıbbın özellik ve hedeflerini belirlemeye sebep olan insandır. Ve bu özellikler gelişir: geçen asrın başında yaşayan insanların boy ve kiloları normal kabul edilmiş olsaydı, hemen hepimiz normların ve normalin dışında kalan, patolojik bir durumda olmuş olurduk.

Yine de bilim, hakiki bilim, fizik, hepsi de görelidir. (Ancak bu durumda şöyle bir soru sorulabilir:) Yer çekimi kanununda insanın rolü ne olabilir? Dünyayı da insan çekmiyor ya! Rölativitenin detaylarına girmeden ve referans değiştirerek çekim gücünü kullanan her şeyi anlatma imkânı sunduğunu bir kenara bırakarak, yani insanın dünyayı çektiğini farz ederek, basit bir şekilde fizik bilimini inceleyelim. Tarihçi ve bilim felsefecisi Paul Feyerabend (1924-1994)'a göre, fizikçilerin Newton fiziğinden Einstein fiziğine geçişinin sebebi, ikincinin "daha doğru" olduğundan değil, her şeyden önce daha etkili ve faydalı olduğundandır. Dönemi için Newton'un fiziği birçok imkân sunmuş ve bilimin ilerlemesine

vesile olmuş olsa da, bir süre sonra yetersiz kalmış ve insanlar, yani fizik bilimcileri alternatif bir açıklamanın daha faydalı ve etkili olacağını düşünmüşlerdir.

Bizim dünyamız ile Protagoras'ın dünyası arasındaki farklara rağmen, filozofun vardığı sonuç çoğu yönden günümüze de uymaktadır. En azından felsefe evrensel, objektif ve ebedi gerçekleri sayesinde bizi rölativizmden kurtarabilir. Fakat 20. asrın çoğu filozofu bu görüşe sırtlarını dönmüşlerdir. William James (1842-1910) tarafından geliştirilen pragmatizm, gerçekliği, geçerli olan olarak tarif eder, yani gerçeklik bir şeyi hiçbir engel ile karşılaşmadan yapabilmemdir. Ki James'in öğrencisi F.C.S. Schiller (1864-1937) de Protagoras'ı pragmatizmin müjdecisi olarak görüyordu. Buna göre, bir şeyin gerçekliği onu destekleyen faile göredir, onu desteklediği kadardır, yani onun gözünde faydalı olduğu kadar. Peki tarihî olarak bize daha yakın filozoflara ne demeli? Mesela Michel Foucault (1926-1984) veya Bruno Latour (1947). Her ikisi de, kendi tarzında, durumların/olguların uygunluğunun ya da karakterinin (belirli) bir topluma ya da bilimsel topluluğa dayandığını göstermiştir. İnsan, sorunlarını çözmeye yarayan ifadelerini, geçerli olduğu sürece gerçeklik olarak kabul ettiğinden dolayı, eşyanın ölçüsüdür.

Sonuç olarak, Protagoras'ın ölçüsü, tartışmayı kibre götüren dogmatizm ve radikal relativizmden çıkarabilen bir çıkış yoludur. Onun sayesinde tartışma tekrar farklı perspektiflerin birbiri ile çatıştığı değerli bir ortama dönüşür ve bu ortam birinin gerekçe ve delillerini ortaya koymasıyla, başka bir deyişle sunduğu dünya görüşünün faydasını müdafaa etme kapasitesi dolayısıyla, diğerlerine üstün geldiği yerdir. Bu şartlar altında, bir kadın için hangi kıyafetin daha uygun olduğuna, insanın kökeninin, Aids'in sebebinin, idam cezasının faydasının ne olduğuna veya ekonomi politiğin sorularına cevap verebilmek için herhangi bir otoriteyi yardıma çağırarak ya da kendi görüşü arkasında saklanmak yerine, Protagoras'ın tezi hangi cevabın ilgili insanlara, o sorunun sorulduğu zamanda daha çok fayda getirebileceğini sormamız gerektiğini öğretir.

**sabah
ülkesi**
kültür-sanat ve felsefe dergisi

Merheimer Str. 229
D-50733 Köln
T +49 221 942240-40
F +49 221 942240-21
info@sabahulkesi.com
www.sabahulkesi.com